

Правові та соціальні інститути у прагматичних поглядах американських філософів права та їх взаємозв'язок із визначенням поняття «закон»

Кравченко Сергій Сергійович,
*кандидат юридичних наук, доцент Київського
університету права НАН України*

УДК 3.34.340

Помітне підвищення уваги до філософії прагматизму, яке спостерігається в останні роки, особливо яскраво виявилось в юридичній думці США. Поновлення інтересу до концепцій класичного прагматизму зобов'язане багатьом факторам. Це пов'язане з тим, що його постулати відповідають сучасним науковим вимогам правового аналізу та співзвучні інтелектуальним рефлексіям глобалізованого світу. Практично у всьому світі звучать заклики та обіцянки побудувати «правову державу», суб'єкти якої неухильно додержуватимуться букви закону. Усі згодні з тим, що закон являє собою систему правил, обов'язкових для всіх. Впровадження та здійснення цих правил відбувається через систему правових і соціальних інститутів, які визначають політику, економіку та суспільні відносини у суспільстві. Правова система розглядається як головний аполітичний соціальний медіатор, символом якого є Феміда – богиня справедливості із зав'язаними очами, мечем і терезами в руках. З теоретичної точки зору зміст і значення цього символу не викликають ні сумніву, ні питань. Але історична практика суспільного розвитку показує його недосконалість, оскільки суспільство не виробило уніфікованих критеріїв і стандартизованих правил користування ні терезами, ні мечем, ні пов'язкою на очах. Досягнення рівноваги на цих терезах залежить від багатьох суперечливих причин, ідеологічних розходжень у світогляді і філософських постулатах, що мотивують правове рішення у конфліктних справах. Відродження правового

інтересу до класичного прагматизму можна пояснити тим, що філософські концепції прагматизму пропонують методи можливого врегулювання положення обох чаш терезів.

Метою даного дослідження є вивчення основних поглядів американських філософів-прагматистів на такі юридичні поняття, як «правовий інститут», «соціальний інститут» і «закон».

Питання визначення правових та соціальних інститутів, а також їх взаємозв'язку із таким поняттям як «закон» вивчало багато відомих українських та зарубіжних вчених, зокрема: Г. Вдовина, Джон Девей, В. Жарких, В. Джеймс, Ч. Пірс, Т. Розова, Ю. Хабермас.

Сутність прагматизму, за словами Юргена Хабермаса [7, с. 228], полягає у тому, що в обґрунтованому ним підході до людського розуму і культури немає місця скептицизму. Класичний прагматизм являє собою філософію побудови реальності, що, з одного боку, є логічною, а з другого – припускає, що людські знання є недостатніми і не можуть дати відповіді на всі питання.

Цей метод мислення бере початок безпосередньо з філософії Вільяма Джеймса, у якій стверджується, як це помітив Хабермас, що пізнання можливе навіть без яких-небудь форм універсальних підстав. Ще в 1890 році у своїй першій великій праці «Принципи психології» Джеймс почав розробляти філософію, засновану на концепції вільної свободи і особистого досвіду. У теорії, відомій як «потік свідомості», він стверджував, що розум людини має здатність вільно робити усвідомлений вибір серед різних опцій, а людська думка є особистою і незалежною. Суб'єктивний вибір серед багатьох альтернатив, що неминуче доводиться робити кожному, детермінується континуумом взаємозалежних ситуацій життєвого досвіду людини. На думку Джеймса, переконання, віра і, як наслідок, дії завжди диктуються і визначаються обставинами, що мають особливо важливий сенс для певної людини у певних умовах місця й часу. Тому поза особистим досвідом не існує постійних, незмінних, незаперечних структур або еталонів, що визначають

людські реакції. Ця ідея одержала згодом подальший розвиток у постулаті про те, що знання, істина і значення є по суті результатом усвідомлення кожним його особистого життєвого досвіду. Практика орієнтації на встановлені критерії, визнані догми або авторитети в концепціях прагматизму трактується як простий формалізм, який не можна вважати достатньою підставою для визначення істини. У прагматизмі не відкидається постулат універсального уявлення про найважливіші людські цінності, але стверджується, що ці уявлення визначаються, ідентифікуються і актуалізуються у конкретних ситуаціях індивідуального характеру. Особистий життєвий досвід людини, всі обставини її життєвої історії формують принципи і основу її менталітету, переконань і віри. Корінь усіх людських учинків і дій, стверджував Джеймс, варто шукати безпосередньо в історії та ситуаціях особистої біографії кожної конкретної людини.

Теорія пізнання в класичному прагматизмі великою мірою ґрунтується на етиці правильної дії, тобто дії, що дає позитивні результати, які, як правило, поліпшують якість життєвого досвіду. У ній втілюється ідея уніфікації підходу до вивчення суті людського знання. При цьому передбачається, що дійсне пізнання полягає у вивченні різноманітного плюралізму об'єктивної реальності, що існує у тісному переплетенні взаємозалежних незалежних індивідуальних сутностей. Прагматизм безболісно та успішно вписується у сучасний світ, у якому плюралізм за відсутності якого-небудь базису уніфікації може породити хаос. Такий метод ґрунтується на твердженні, що пізнання повинне бути мульти- або трансдисциплінарним. У ньому повинні враховуватися досягнення різних форм людського знання та досвіду, ефективність результатів яких повинна проявлятися таким чином, щоб людина могла вільно реалізовувати свої різноманітні індивідуальні матеріальні, інтелектуальні та духовні запити і потенціал.

У класичному прагматизмі проявляється фаллібілізм людської здатності пізнання та оцінки його результатів, але водночас не відкидається необхідність

пошуку знання. Його постулати опираються на потенціал людського розуму та ґрунтуються на всьому комплексі відомостей, відомих з послідовного вивчення історичного розвитку людини, її культури та історії. Знайдене знання пропонується розглядати не з погляду ефективності колишніх результатів, а радше як можливу причину та привід для майбутнього досвіду. Отриманий досвід, знання, зроблений вибір або знайдене пояснення відповідно до теорії прагматизму не можна вважати остаточним, незмінним і вірним на всі часи. Реальність, що постійно змінюється, створює нові контексти та ракурси сприйняття, що змушує людину коректувати, модифікувати, трансформувати, а іноді й повністю видозмінювати та переоцінювати висновки, принципи і переконання, які у певних обставинах і часі здавалися правильними, задовільними, корисними та щирими. Єдиний критерій істини, пропонований у прагматизмі, простий і зрозумілий – щирими є ідеї, які можна зрозуміти, підтвердити і перевірити і які можна позитивно актуалізувати та корисно реалізувати в дійсності людського життя [8, с. 38]. Якщо ідея працює, якщо вона реально приносить конкретну позитивну практичну користь, вона має бути щирою, у всякому разі у ситуації конкретного часу та обставин. Якщо вона не працює, вона помилкова і має бути відкинута на користь іншої ідеї. Цей критерій чудово укладається в максимум Чарльза Пірса і легко перевіряється: значення та зміст ідеї можна визначити, тільки застосувавши її у контексті обставин і умов реального життя. Ці критерії безпомилково виявляють хибні або негативні твердження та теорії, оскільки ефект їхньої дії не сприяє, а іноді й перешкоджає меліоративним тенденціям розвитку суспільства та його індивідуальних суб'єктів. Природа істини ідентифікується у дії, у «плоті і крові» людської діяльності. Вона не існує в абстрактних сферах чистої думки, незалежно або в ізоляції від соціальних відносин або дій. Істина є функцією активного процесу взаємин людини з навколишнім світом, у якому відбувається верифікація її очікуваних або імовірних наслідків. Істина складається з безлічі істин, кожна з яких і всі вони разом виявляються та перевіряються у

конкретному практичному досвіді, а не у процесі абстрактних логічних міркувань. Фундаментальна концепція прагматизму базується на відмові від таємничих, непохитних догм і твердих канонів щодо того, що повинно вважатися істиною. Світогляд прагматизму повністю відкрито будь-яким гіпотезам, пропозиціям і переконанням, істинність наслідків яких проходить перевірку в практичному досвіді.

Ці ідеї стали використовуватися у теорії юриспруденції та у практиці судочинства США ще на початку ХХ ст. Їх активний інтелектуальний вплив став слабшати у 40-их роках минулого століття. Через сто років до початку ХХІ ст. вони знову заповнили увагу філософів і юристів. У контексті правового мислення з особливою гостротою знову постало питання про понятійне тлумачення терміну «закон». Дискусії, що почалися в 20-ті роки ХХ ст. і тривають дотепер, відображали різні, часто суперечливі підходи та трактування і базувалися на загальному постулаті про те, що ця правова категорія має широку та важливу онтологічну значимість. Традиційне визначення закону – нейтральний, об'єктивний, цивілізований метод розв'язання конфліктів і підтримки загальноприйнятих соціальних цінностей – викликало безліч заперечень. Зокрема, висловлювалися думки, що на практиці застосування закону його значення полягає тільки у тому, щоб легітимними способами підтримувати стан соціального статус-кво, а визначення «нейтральний» і «об'єктивний» практично нічого не значать. У правовому прагматизмі ця проблема розглядалася у контексті філософської концепції істини, запропонованої та розробленої прагматистами-класиками. Ця концепція істини у міркуваннях правових прагматистів сприймалася в асоціації з розумінням закону, як знання, що людина знаходить і формулює у процесі свого життєвого досвіду на підставі реалій об'єктивного буття. Закон трактувався як свого роду система принципів або правил необхідного існування, застосовуваних за посередництвом соціальних інститутів. Закон створюється людиною, усвідомлено або неусвідомлено, у процесі побудови

своєї реальності для впорядкування та регулювання суспільних відносин. Політичні, економічні та соціальні відносини, які створюються в рамках закону, проявляються у різних формах. Їхня ідентичність не залишається назавжди незмінною. Вона перетерплює трансформації, викликані особливостями розвитку ареалу застосування закону. Одержувані з історичного досвіду кодифіковані правові положення та ідеї й моральні цілі мають лише відносне значення. Вони набувають чинності тільки за певних умов і завжди лише у тому випадку, коли наявні відповідні передумови. У руслі цієї тези у концепціях правового прагматизму відкидалася ідея про те, що чинність і значення законодавчих правил є абсолютними, оскільки закон ґрунтується на незмінних універсальних принципах. Точно так само відкидалася ідея про те, що правильні, справедливі вердикти при вирішенні суперечок і судових колізій логічно виводяться на підставі якого-небудь всеосяжного набору принципів. Поняття «закон» трактувалося з позиції реалій живого сприйняття правил та підтримки гармонії практичного людського досвіду. Істотний принцип правового прагматизму полягає у твердженні, що закон, як формальний механізм соціального контролю, створюється людиною і тому зазнає впливу усіх людських оман, слабостей і недосконалості. Як і всі людські конструкції, закон не може мати абсолютного статусу, оскільки саме існування закону та розуміння його змісту піддаються впливу зовнішніх факторів, пов'язаних із розвитком історичних змін у світогляді суспільства. Це значить, що легітимність і дієвість правових норм, їхнє трактування у кожний окремий період розвитку суспільства ґрунтуються не тільки на тому, що вони йдуть коріннями у випробуваний практикою соціального розвитку історичний досвід, що опирається на моральний або природний закон, але і на тому, що вони вводяться в дію легітимною владою і приймаються суспільством як такі [6, с. 208].

Природа принципів правового прагматизму будується на тонкому розумінні взаємозв'язку між суспільством і законом. Правові та соціальні

інститути існують або повинні існувати для того, щоб забезпечувати потреби суб'єктів суспільства. Їхня робота повинна оцінюватися у рамках ступеня відповідності соціальним потребам. У реальності, що еволюціонує, взаємовплив змісту суспільних проблем і їхнього відбиття в індивідуальному досвіді суб'єктів суспільства не залишаються статичними. Слідом за мінливими умовами практичного досвіду людина трансформує свої ціннісні і нормативні критерії. Це веде до змін, іноді кардинальних, в оцінці існуючих законів і створення нових, більш адекватних викликам безпосередньої дійсності.

Список використаних джерел:

1. Вдовина Г.А. Проблеми природних прав людини в американській правовій думці ХХ ст. // *Держава і право: Зб. наук. праць: Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.* – Київ, 2000. – Вип. 6. – С. 3–10.
2. Вдовина Г.А. Новітні англо-американські теорії природного права та їх обґрунтування // *Часопис Київського університету права.* – 2001. – № 1. – С. 9–16.
3. Вільям Джеймс Прагматизм // *Укр. пер. П. Насади.* — К.: Альтернативи, 2000. – 142 с.
4. *Громадянське суспільство: історія та сучасність: монографія* // [Т.В. Розова, О.С. Білоусов, Л.В. Вінокурова та ін.]; за заг. ред. Т.В. Розової. – Одеса: Юридична література, 2010 – 344 с.
5. Жарких В.Ю. Логіка відношення в антиномії «істина-помилка» в аналізі Ф.К.С. Шиллера // *Мультіверсум. Філософський альманах.* – К.: Український Центр Духовної культури. – 2008. Вип. 69. – С. 95–105.
6. Dewey J. *The Public and Its Problems* – 318 p.
7. Habermas J. *Postscript: Some Concluding Remarks*, in: *Michell Aboulafia, Myra Bookman and Catherine Kemp, eds.: Habermas and Pragmatism, N-Y: Routledge, 2002.*

8. *James W. Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking* 1907.
9. *James W. The Will to Believe. Cambridge Mass.: Harvard UP, 1979. – 487 p.*
10. *Papenhausen Aaron. Deweyan Scientism & Romantic Constquentialism. Concordia UP., 2002. – 176 p.*
11. *Pierce Ch.S. How to Make Our Ideas Clear. Cambridge Mass.: Harvard UP, 1958. – 35 p.*
12. *Rochberg-Halton Eugene, Meaning and Modernity: Social Theory in the Pragmatic Attitude. Chicago: Chicago UP, 1986. – 296 p. 185.*
13. *Sarkar Sahotra. Decline and Obsolescence of Logical Empiricisim: Carnap vs Quine and the Critics. (Science and Philosophy in the Twentieth Century: Basic Works of Logical Empiricisim). N-Y: Garland Pub.1996. – 440 p.*
14. *Schiller F.C.S. Humanism: Philosophical Essays, Lnd & N-Y, 1902. – 374 p.*

Кравченко С.С. Правові та соціальні інститути у прагматичних поглядах американських філософів права та їх взаємозв'язок із визначенням поняття «закон»

У статті здійснюється аналіз поглядів філософів-прагматистів стосовно соціально-правових інститутів, а також їх зв'язку із поняттям «закон». Автор статті доходить висновку, що основним завданням правових і соціальних інститутів є забезпечення потреб суспільства.

Ключові слова: закон, правові інститути, прагматизм, принцип, соціальні інститути, суспільство.

Кравченко С.С. Правовые и социальные институты в прагматических взглядах американских философов права и их взаимосвязь с определением понятия «закон»

В статье осуществляется анализ взглядов философов-прагматистов относительно социально-правовых институтов, а также их связи с понятием «закон». Автор статьи делает вывод, что основной задачей правовых и социальных институтов является обеспечение нужд общества.

Ключевые слова: закон, правовые институты, прагматизм, принцип, социальные институты, общество.

Kravchenko S.S. Legal and social institutes in pragmatic ideas of American philosophy of law and connection with concept «act»

In article analysis of philosophy`s ideas about social-legal institutes and connection with concept «act». Author considers: providing necessities of society are task of legal and social institutes.

Key words: act, legal institutes, pragmatism, principle, social institutes, society.